

Hans Anten

Léon Hanssen, *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1902-1940. Deel twee 1930 -1940. Amsterdam (Balans) 2001. 727 bladzijden.*

‘Wie van Ter Braak meent dat hij maar een half leven heeft gehad, aangezien hij het voortijdig afbrak op 38-jarige leeftijd, moet bedenken dat hij in dat halve leven ruimschoots heeft gepresteerd voor een volledig bestaan.’ Met de constatering van deze waarheid motiveert Léon Hanssen adequaat de omvang van zijn bijna dertienhonderd bladzijden tellende biografie van Menno ter Braak. In 2000 verscheen het eerste deel *Want alle verlies is winst*, over de jaren 1902-1930 (besproken in *Nederlandse letterkunde* 6 (2001), p. 182-185). Ter Braaks mentale en intellectuele ontwikkelingsgang werd daarin gemarkeerd met twee karakteristieken: respectievelijk ‘idealisme’ en ‘nihilisme’. Over de tien laatste jaren van Ter Braaks leven gaat *Sterven als een polemist*, het in 2001 uitgekomen tweede deel van de biografie. Het behelst de periode 1930-1940 en ook hier krijgt het verhaal van Ter Braaks leven een markering waarvan de essentie met een tweetal termen wordt aangeduid: ‘realisme’ en ‘fatalisme’.

Uit het bovenstaande kan men enigszins afleiden dat deze biografie een weloverwogen compositie heeft. Meer nog dan het eerste deel is *Sterven als een polemist* een superieure schrijversbiografie. De samenhang immers tussen leven en werk komt daarin alleen al beter uit de verf omdat het werk in deze periode een veel omvangrijker en gevarieerder corpus teksten bevat. Hanssen slaagt er overtuigend in dat corpus en de biografische feiten met elkaar in een zinvol verband te brengen. Bovendien zorgt een royale sociaal-culturele, politieke en literair-historische contextualisering ervoor dat leven en werk op verhelderende wijze in de tijd gesitueerd worden. Daarbij beschikt Hanssen over stilistische en compositorische vaardigheden, zodat hij de lezer een *verhaal* kan presenteren dat soms zonder meer spannend is. Hanssen weet de lezer bovendien aan zich te binden door de zogenaamde objectiviteit van de feitenbiografie te vermijden: hij schrijft vanuit een visie. En dat betekent onder meer dat de opvattingen en gedragingen van zijn protagonist nogal eens voorzien worden van een instemmend en verdedigend of afkeurend en veroordelend commentaar. Deze aangename subjectiviteit komt daarnaast tot uiting in de polemische wijze waarop Hanssen – terecht overigens nagenoeg uitsluitend in het notenapparaat – meningen uit de recente secundaire literatuur bespreekt.

In het eerste deel van *Sterven als een polemist* staat de levensbeschouwelijke ontwikkeling centraal die voor Ter Braak in de jaren 1930 tot en met 1936 een omslag betekende van nihilistische afzijdigheid en vrijblijvendheid naar maatschappelijke betrokkenheid en realiteitszin. Voor Ter Braaks particuliere en publieke leven zijn dit bij uitstek jaren van cruciale momenten en gebeurtenissen. De min of meer bekende gegevens uit en manifestaties van Ter Braaks openbare leven komen hier aan bod: de ontmoeting met Du Perron, de lectuur van Nietzsche, de romans *Hampton Court* en *Dr. Dumay verliest...*, de vorm of vent-discussie, het programmatische essay *Démasqué der schoonheid*, de cultuurkritische autobiografische verhandeling *Politicus zonder partij*, de oprichting en opheffing van *Forum*, het kunstredacteurschap van het Haagse dagblad *Het Vaderland*, de oprichting van het Comité van Waakzaamheid, de zogenaamde roes-discussie over aard en functie van poëzie. De rode draad waarmee Hanssen al deze verschillende aspecten ingenieus

met elkaar weet te verbinden, is te formuleren in termen van polemiek, engagement, aanpassing, amor fati, pragmatisme en sociaal-politieke bewustwording.

Als gezegd schuwt Hanssen de confrontatie met standpunten van anderen niet. Een voorbeeld van een visie die in ieder geval doeltreffend wordt gerelativeerd, is de inmiddels vrij gangbare opvatting dat *Forum* het modernisme in Nederland om zeep heeft geholpen en dat Ter Braak daarin als anti-modernist voorging. Zonder het modernisme als maat aller dingen te willen zien, attaqueert Hanssen die mening onder meer door de nieuw-realistische schilderkunst waarover Jacob Bendien en An Harrenstein-Schröder in *Forum* schreven als een proeve van modernisme te beschouwen, waardoor Ter Braaks voorkeur voor de schilderkunst van de nieuwe zakelijkheid (George Grosz), het figuratieve surrealisme (Kor Postma) en het magisch realisme (Pyke Koch, Carel Willink) eveneens in een modernistisch kader valt te plaatsen.

Met anticiperende zinswendingen als ‘Maar voor het zover kwam, had hij eerst nog een groot drama in zijn persoonlijk leven te doorstaan’ wordt de nieuwsgierigheid geprikkeld naar Ter Braaks relationele affaires. *Want alle verlies is winst* bevatte enige opmerkelijke voorbeelden van zijn ongemakkelijke houding jegens erotiek en vrouwen. Ter Braaks problematische intieme omgang met het andere geslacht krijgt in de jaren dertig aanvankelijk een vervolg in zijn relatie met de elf jaar jongere Gerda Geissel, het Berlijnse meisje type typiste, waar, aldus Hanssen, ‘geen man naar omkeek die een man van de wereld wilde zijn’. In zijn zoektocht naar het gewone en eenvoudige, in het verlangen zich te verlossen van zijn ‘intellectuelen-hoogmoed’, meende Ter Braak weer aansluiting met het ‘aardse’ leven te vinden door bewust een verhouding onder zijn niveau aan te gaan. Hoe hij het debacle van deze uit zijn ‘dienstbodencomplex’ voortkomende mesalliance ervoer, is te lezen in het gefictionaliseerde verslag ervan in *Dr. Dumay verliest...* Wat wellicht de kern van die mislukking was – zijn impotentie – bleef in de roman evenwel ongenoemd. Naar aanleiding van de resolute wijze waarop Ter Braak zijn Berlijnse verloofde aan de kant zette en de tragische gevolgen daarvan voor haar oordeelt Hanssen niet zonder reden dat de schrijver het leven van Gerda Geissel kapot heeft gemaakt.

In Ant Faber, met wie hij in 1933 trouwt, treft Ter Braak uiteindelijk een geliefde als kameraad, die kan omgaan met zijn ‘onzekerheid in sexualibus’ en die de biografie jaren later toevertrouwt haar man nimmer in onderbroek, laat staan naakt, te hebben gezien. Vermakelijk en, tegen het licht van zijn preutsheid, paradoxaal zijn ondertussen Ter Braaks vergeefse pogingen van de ietwat boerse Ant Faber met behulp van parfums, lingerie en cosmetica een kokette vrouw te maken.

Ter Braaks laatste levensjaren staan vooral in het teken van de onvermijdelijke confrontatie met het Hitlerregime en de toenemende oorlogsdreiging. In wat zijn laatste grote essay zou worden, *Van oude en nieuwe christenen* (1937) en in de brochure *Het nationaalsocialisme als rancuneleer* (1937) belichtte hij de perfiditeit van de nazi-ideologie. Bij *Het Vaderland* kreeg hij te maken met een apathisch zo niet welwillend klimaat jegens de nieuwe orde in Duitsland. De beschrijving van het conflict met zijn superieuren dat mede daardoor ontstond, behoort tot de spannendste episodens van de biografie. Ter Braak toont zich een fel en principieel tegenstander van het nationaal-socialisme en het antisemitisme. Het is dan ook tamelijk absurd dat zijn meest trouwe discipel, Hans Gomperts, in zijn postuum verschenen essay *Een kern van waarheid* (2000) Ter Braak beschuldigde van diepgeworteld racisme en antisemitisme, een geestesgesteldheid die hij in verband bracht met de door hem veronderstelde latente homofilie van zijn leermeester. Hanssen weerlegt deze speculatieve redenering afdoende, maar over Ter Braaks zogenaamde antisemitisme is zijn standpunt minder eenduidig. Enerzijds stelt Hanssen dat Ter Braak geen antisemiet genoemd kan worden omdat ‘zijn uitlatingen nergens wijzen op een systematische afkeer van alle joden’. Anderzijds signaleert hij nogal eens antisemitische vooroordelen, die hij in de structuur van

Ter Braaks denken verankerd acht. Het lijkt erop dat de biografie ten aanzien van Ter Braaks kritische en negatieve opmerkingen over joden of het jodendom soms het ‘anachronistisch politiek correct denken’ aan de dag legt dat hij Gomperts terecht verwijt.

Naarmate het duidelijker wordt dat ook in Nederland het nationaal-socialisme aan de macht komt, valt Ter Braak in toenemende mate ten prooi aan gevoelens van melancholie, depressiviteit en fatalisme. Van de laatste vijf dagen van Ter Braaks leven geeft Hanssen een onthutsend precieze reconstructie, en wel zodanig dat tevens enige sacraliserende verhalen rond Ter Braaks suïcide op 14 mei 1940 nog eens gedemythologiseerd worden. Hanssen bevestigt tenslotte nauwkeurig de bevindingen die W.F. Hermans bijvoorbeeld in *Malle Hugo* (1994) publiceerde: Ter Braak stond *niet* op een Gestapo-lijst met onmiddellijk te arresteren personen en de SS stond op 15 mei, de dag na de capitulatie, *niet* op de stoep van de schrijver. Zijn zelfdoding, of beter: euthanasie was de polemische publieke daad van iemand die wist dat voor hem het leven onder een Duitse bezetting ondraaglijk zou worden.

Universiteit Utrecht

Uit: *Nederlandse letterkunde* 7 (2002), p. 168-170.